

ЛЮДИНОЦЕНТРИЧНА ПАРАДИГМА МОВЛЕННЯ І МИСЛЕННЯ

Анотація. У статті розкриваються деякі взаємозв'язки між мисленням і мовленням, вплив їх на розвиток особистості, її соціальну та особистісну культуру. Підкреслюється людиноцентричний характер досліджуваної проблеми, мовлення розглядається як особлива форма мислення суб'єкта і водночас засіб цілеспрямованого впливу на співрозмовника. Мислення розглядається як психічний акт особистості, що передбачає психічний характер мовлення, і дає привід говорити про лінгвопсихологічні чинники мови і думки. Зв'язок мислення і мовлення є основою активної пізнавально-творчої діяльності учасників спілкування. Людиноцентрична парадигма мовлення і мислення зумовлює формування мовно-мислительної особистості, здатної до самовизначення та пізнання об'єктивної дійсності. Слово як потужний енергетичний потенціал, забезпечує належний вплив на іншу людину чи суспільство загалом.

Ключові слова: мова, парадигма слова і думки, мовлення і мислення, людиноцентрична парадигма, мовно-мислительна особистість, діалог, комунікація в соціумі.

Shpachynskiy Ihor, Korniienko Mariia
Mykolaiv V.O. Sukhomlynskiy National University

HUMANOCENTRIC PARADIGM OF SPEECH AND THINKING

Summary. The article reveals the relationship between thinking and speaking, their influence on the development of the individual, his social and personal culture. The human-centric nature of the problem under study is emphasized, and speech is seen as a particular form of thinking of the subject and at the same time a means of purposeful influence on the interlocutor. Thinking is seen as a mental act of personality, which predicts the mental nature of speech, and gives reason to talk about linguistic and psychological factors of speech and thought. Speech is an indicator of the thought process, serves as a marker of the personality culture, as it characterizes both the speaker and the interlocutor. Connection of thinking and speaking is the basis of active cognitive and creative activity of participants of communication. The paradigm of word and thought is actualized in the context of humanization of social relations, which promotes tolerance and mutual understanding between people and nations. Speech serves as the main form of thinking and a reliable means of communication, which makes them the main features of human nature and ensures the entry of man into society. The human-centric paradigm of speech and thinking determines the formation of a linguistic-thinking personality capable of self-determination and cognition of objective reality. The word as a powerful energy potential, has a proper impact on the other person or society as a whole. The word, understood by the speaker and by the interlocutor, has a powerful energetic meaning and is a powerful impetus for active human activity. Thinking and speaking are powerful factors of value orientations of the person, important tools of cognition of other people, social relations and self-cognition, self-identification in society then in the process of communication there is a possibility of mutual cognition and understanding between people. This leads to the holistic formation of a linguistic-thinking personality capable of knowing and transforming objective reality and self-determination in it. The thought-speaking activity of man will be the key to the formation of a cultural personality, capable of transforming not only himself but also the environment for the better.

Keywords: language, paradigm of words and thoughts, speech and thinking, human-centric paradigm, linguistic-thinking personality, dialogue, communication in society.

Постановка проблеми. Зумовлюється переорієнтацією всієї пізнавальної діяльності на осягнення людини не лише як об'єкта осмислення, а й суб'єкта її багатовимірної діяльності. Власне, спрямованість на людину й означає людиноцентричний інтерес, що спонукає до характеристики взаємозв'язків мислення і мовлення, як головних прикмет саме людської особи, наявність яких передбачає, з одного боку, зовнішні впливи на неї та відповідні характеристики, з іншого – розраховує на самовизначення особистості, оскільки пізнання людини не обмежується діями інших людей стосовно її визначення й має поєднуватися із процесами самопізнання та, як наслідок, самовизначення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання взаємозв'язків мислення і мовлення викликають нині зростаючий інтерес учених. Важливими аспектами філософських досліджень виступають співвідношення мови і думки як форми духу (Ф. Бацевич, М. Гайдегер, О. Потєбня,

Ю. Степанов), що надає мовленню енергетичної наснаги та психологічного забарвлення. Висвітлюючи історію лінгвофілософських учень, Ф. Бацевич звертає увагу на два модули мови, що їх визначив Ф. де Сосюр: власне мову і мовлення, і пояснює, що, на думку вчених, мовлення – це «...як власне процес говоріння (писання, обдумування), так і його результат (дискурси, тексти, їхні частини тощо)...» [1, с. 8]. Таким чином стверджується єдність не лише мови і мовлення, а й мовлення з мисленням: адже йдеться про «обдумування», «дискурси» тощо.

Вислів «мова як простір думки», підкреслює Ф. Бацевич, став нині вже метафоричним. Стародавні греки також, дбаючи про вищу форму мовлення – ораторське мистецтво, головними завданнями мовця вважали роз'яснення матеріалу, про який говориться, а також спонукування слухачів до певного мислення й відповідних дій [2, с. 5]. Виходить, що в античному світі задумувалися і про комунікативну функцію мовлення, що значно

розширює уявлення про мову, мовлення і мислення. Оскільки мовленнєвий акт здебільшого має концептуальне значення, зміст його повинен бути не лише усвідомлений мовцем, а й цілеспрямований – із розрахунком на адекватну реакцію співрозмовника. Таким чином, власне лінгвістична проблематика мови і мовлення набирає філософського змісту, що дає вченим підстави стверджувати феномен філософії мови, її важливу суспільну роль та особистісне значення.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Філософські ідеї стосовно мислення і мовлення активно розробляються й іншими вітчизняними вченими: мову як предмет філософського дослідження розглядає Л. Погасій, мислення як чинник становлення сучасної особистості трактує А. Кравченко, теоретичні аспекти філософського розуміння мови як інструменту комунікації висвітлює О. Ланських, зв'язки філософії мови з лінгвістичною методологією показує Л. Рускуліс. Нерозривну єдність у мові та мовленні пізнавальної діяльності й пізнаваного світу обґрунтував П. Флоренський. При цьому мовлення пояснюється вченими як феномен людської культури. Проте вони недостатню увагу приділяють зв'язкам мислення з мовленням, що не дає можливості глибше збагнути генезу їх єдності та людинобудовне значення. Новим у нашій розвідці є суб'єктивізація мовця, який виступає у мовленні не лише чинником комунікації, а й агентом впливу на співрозмовника завдяки енергетичному ресурсу мовлення. Таким чином, відроджуючись у мовленні, слово стає поважною справою, розрахованою на конкретний результат. Відбувається не лише співпорозуміння між учасниками мовленнєвого процесу, а й налагоджуються партнерські взаємини між людьми, які перейнялися спільними ідеями і планами. Коли подібні взаємини встановлюються з країнами, світ може повертатися до миру і злагоди між народами. Зважаючи на тезу П. Флоренського про зв'язок мови, мовлення та діяльності, стверджуємо не лише пізнавальний, а й гуманістичний характер взаємодії мислення і мовлення. Розвиваючи парадигмальний підхід українських учених (В. Гончарова, С. Ячина) до пояснення виявів мови, доречно вести мову далі – про парадигму людяності й толерантності, тобто якості, прямо залежні від сили Слова.

Мета статті. Розкрити у статті особистісно значущий взаємозв'язок мислення і мовлення, зробивши наголос на мовленні, як особливій формі мислення та засобу зв'язків і пізнання людської особистості та дійсності загалом з метою їх прогресивного розвитку.

Виклад основного матеріалу. Філософська наука досліджує власне логіку мислительного процесу, а також зв'язок мови і мислення як найвиразніших показників людської особистості. Актуалізована у наш час філософія людиноцентризму, що сформувалася на ідеях антропоцентризму та гносеологізму, характеризується не лише першістю, а й вищістю людини над усіма іншими пріоритетами сучасної дійсності. Людина здавна сприймалася філософами як самоцінність. Ще С. Калиновський у «Філософському курсі» стверджував благородність особистого щастя по відношенню до суспільного, бо кожен, мовляв, віддає перевагу першому [4]. П. Юркевич, наприклад, вказував на те, що людський дух не родовий, а

особистий. Як тут не пригадати словосполучення типу: «народні маси», що знеособлювало суспільство, пригнічувало будь-яку індивідуальність?

Очевидно, трактування людини і людського залежить від парадигми, панівної в суспільстві у певну епоху. В умовах адміністративно-командної системи тоталітарної держави переважає імперативна парадигма, що ставить державний устрій над потребами і можливостями людей. Звичайно, інтереси рядового громадянина у цих умовах повністю підлягають потребам такої держави. На заваді стає й ізольованість суспільства від іншого світу, оскільки обмежується доступ до закордонних наукових матеріалів, у тому числі – й філософських. У тіні була, наприклад, діяльнісно-енергетична концепція мови, запропонована В. Гумбольдтом, яка значно розширює уявлення про зміст, форму і цільову спрямованість кожного конкретного мовлення, вплив її не лише на думки, а й почуття та характер діяльності співрозмовника – конкретної людини чи певної аудиторії. Тобто, панівна парадигма зумовлює поширення своїх правил на всі прояви суспільного життя, не виключаючи й наукову сферу, зокрема філологічні дослідження. Парадигму розуміємо як концептуальну сукупність норм, методів і схем діяльності, яка абстрагується від усього, що їй не відповідає.

Сучасні філософи (В. Гончаров, С. Ячин) звертають увагу на спеціальні парадигми розуміння мови: *парадигму імені, парадигму слова, парадигму думки, парадигму спілкування*. Парадигма імені трактується вченими як логіка відношень власних імен та назв предметів і явищ (речей), на чому ґрунтується теорія множин; парадигма слова пов'язана з релігійною філософією Середньовіччя, за якою спочатку було слово Творця. Поняття мови відтак фокусується на слові, його кодовому значенні; парадигма думки сформувалася у новочасній філософії, за якою мова є засобом пізнання дійсності і людини, усвідомлюється антропоцентризм мови; парадигма спілкування склалася в середині минулого століття на засадах філософії екзистенціалізму, стверджує діалогічний характер мовлення, що дає змогу «почути іншого» [1, с. 26]. У контексті статті актуалізуються парадигми слова, думки та спілкування, як такі, що найповніше відповідають основним виявам мови, проте не вичерпуються ними.

Людиноцентричну парадигму мовлення і мислення пов'язуємо з мовно-мислительною домінантою особистості, що забезпечує її самовизначення та активне існування в соціумі. Парадигмальне бачення проблеми дає змогу розглянути філософське трактування лінгвістичних проблем у людиноцентричному контексті. З погляду сучасної парадигми людських цінностей – гуманної – українські філософи пояснюють антропоцентризм як «принцип, відповідно до якого людина є завершенням еволюції світобудови і головною категорією філософування» [6, с. 74]. Саме тому посилюється інтерес до інтелектуалізації особистості, що безпосередньо пов'язано з розвитком у неї вищих форм людського мислення і здатності до його вираження, тобто з мовленням, як усним, так і писемним. У цьому контексті пізнавальні процеси просто не можуть відбутися без елементарних дій читання і писання, різних видів мовлення і, відповідно, дзеркальних процесів їх сприймання. Філософи (Р. Декарт), письменники і просвітителі (Тарас Шевченко, Панас Мирний)

та мовознавці (А. Науменко) завважували, що якби люди усвідомлювали значення всіх слів, якими користуються у мовленні, то значної частини непорозуміння між ними можна було б уникнути. Таким чином, ясність мислення тісно пов'язується з логікою мовлення, а також із конструктивною свідомою діяльністю людей. Отже, мовленнєвий акт сприймається як у технічному, так і в емоційно-логічному аспектах. «Хто ясно мислить, той ясно говорить», – проголошує народна мудрість.

Розвиток мовлення і мислення уявляється як взаємопов'язаний процес розуміння, переживання і вираження, тому найбільш інтенсивно відбувається в спілкуванні між людьми та у процесі сприймання різних текстів, особливо художнього характеру. У філологічному сенсі питання взаємодії мовлення і мислення означає розуміння людини людиною, проблема якого виникла з давньої потреби комунікації та співпраці, розвинулася з необхідності тлумачення перших книг, що започаткувало спочатку екзегезу – пояснення Біблії, а потім і ширше поняття тлумачення різних текстів: герменевтику, що виводить філософські та лінгвістичні пошуки на дотичні науки – літературознавство та психологію. Вивчення текстів стає важливим етапом не лише пізнавального процесу, а й самопізнання суб'єкта – того, хто ці тексти вивчає. Помітно, як те, що спершу було метою, згодом стає засобом пізнавальної діяльності та самопізнання, внаслідок чого герменевтична діяльність усвідомлюється невіддільною від саморозуміння інтерпретатора (на думку Гадамера). Саме на цьому ґрунті зароджується ідея відкритості текстів, безмежного поступу людської думки до істини, яка завжди відносна.

Про двоїстий характер пізнання філософи говорили здавна, маючи на увазі два стани людського духу – його визначальність іззовні та самовизначення, підкреслюючи їхній діалектичний зв'язок у русі від явища до сутності й від сутності до явища, як перехід від окремого випадку до загального правила, і навпаки [7, с. 14]. Зі сказаного виходить, що мислення і мовлення виступають чинниками усунення суперечностей не лише між зовнішньою характеристикою особистості та її самоусвідомленням, а й між зовнішнім оточенням людини та її внутрішнім світом, між приватними інтересами особистості й суспільними запитамі і можливостями, що має сприяти формуванню соціального інтелекту, свідомості, яка запобігає індивідуально-суспільним колізіям, тобто суспільної.

Оскільки мислення і мовлення виступають потужними чинниками ціннісних орієнтацій особистості, важливими інструментами пізнання інших людей, суспільних відносин та самопізнання й самоідентифікації в соціумі, то в процесі спілкування виникає можливість взаємопізнання між людьми та взаєморозуміння, формується здатність Кожного почути Іншого, дійти згоди на умовах толерантності та партнерської взаємодії. Тим більше, що це суто психологічна якість – «потреба доповнювати себе іншими людьми» (вислів П. Юркевича), можливість ділитися думками й переживаннями, одержуючи втіху від взаєморозуміння та емпатії. На такій основі духовного єднання складається спільний погляд на історію та шляхи до майбутнього, формується громадська думка та, зрештою, окреслюється національна ідея, а також вирізняються загальнолюдські цінності. «Мислення, – підкреслює Н. Хамі-

тов, – дає нам можливість не тільки пізнати вічне й абсолютне у світі, а й злитися з ним» [6, с. 39]. Те саме можна сказати і про мовлення, спираючись на теорію подібності мови і мислення, обґрунтовану О. Потебнею: усвідомлення слова відбувається внаслідок зіставлення пізнаваного і пізнаного шляхом уявлення про сутність сказаного. Причому, значення слова завжди більш змістовне, ніж уявлення про нього конкретного мовця. Проте, саме через мовлення, особливо писемне, та його прочитання відбувається зв'язок епох і поколінь та входження реципієнта в те чи інше духовне середовище. Недарма читання визначається фахівцями як форма спілкування людей за допомогою друкованих чи рукописних текстів – джерел інформації, що стає надбанням наступних поколінь, є каналом комунікації культур в часі й просторі. У свою чергу, мовлення визначається як «індивідуальне висловлення або мовний акт цілеспрямованої дії» [5, с. 69], що виконує певну модальну функцію, тому спрямоване на конкретного співрозмовника чи певну аудиторію з метою свідомого впливу на неї. Осмислене мовцем і усвідомлене співрозмовником слово набуває потужного енергетичного значення, виявляється могутньою спонукою до активної людської діяльності. З уваги на цей феномен набирає ваги діяльнісно-енергетична концепція В. Гумбольдта, спираючись на яку, можна стверджувати, що слово – це і діло, бо, як сказав І. Франко, це «вогонь в одежі слова!».

На основі спільного мислення посилюється увага до мовлення, його правильності та виразності. Недарма нині приділяється державна увага, наприклад, українському правопису, що має відіграти свою комунікаційну роль у справі глибшого порозуміння між людьми, які повинні єднатися задля суспільного добробуту. За таких умов в Україні формується, як зазначив І. Зязюн, сучасна філософія «подібності поглядів» [3], яка реалізується внаслідок інтеграції мислення і мовлення людської спільноти, що забезпечує єдність думок і почуттів як принципу людської злагоди в досягненні суспільного ідеалу Добра і Справедливості.

Взаємодія мислення і мовлення зумовлює прогресивний характер суспільного розвитку тим, що усвідомлення суспільних процесів, діяльності людини тісно пов'язане з висловленням оціночних суджень стосовно змісту, процесу й результатів цієї діяльності, оскільки безоціночного розуміння немає і не може бути (М. Бахтін). Тому екзистенційна здатність «почути Іншого» передбачає не лише обмін думками, а й здатність співвіднести себе з іншою особою, не лише співпереживати з нею, а й поглянути на самого себе ніби «з боку», тим самим оцінити не лише співрозмовника, а й самого себе з більшою мірою об'єктивності, що значно поглиблює як пізнання, так і самопізнання. Створюється своєрідний механізм толерантності у спілкуванні між людьми, оскільки запити й претензії одного суб'єкта до іншого, чи й усього суспільства продукуватимуть питання і до самого себе, з'являються реальні умови для суспільного та особистого діалогу як основної умови продуктивного розвитку людства.

Із сказаного виходить, що мислення як психічний акт особистості передбачає і психічний характер мовлення, що дає привід говорити про лінгвопсихологічні чинники мови і думки. У кожному випадку зв'язне усне або писемне мовлення є виразником не лише мислення, а й ставлення до мовленого та спів-

розмовника, не виключає і характеристики мовця. Відтак мовлення – осмислене і чуттєве – уявляється чимось більшим, ніж суто технічна справа комунікації, а теж стає творцем мислення і почування, формування світу й окремої людини. Відтак зростає роль мови у житті суспільства та окремої людини. У зв'язку зі сказаним актуалізується психолінгвістична теорія О. Потєбні, яка розкриває особистісний характер мовлення та передбачає його спеціальну продуманість. Учений підкреслював, що слово тільки тоді стає власне словом, коли воно достатньою мірою усвідомлене мовцем. Досліджуючи проблему мови і мислення, вчений вказує на те, що мовлення виступає показником мислительного процесу, служить своєрідним маркером культури особистості, оскільки характеризує і мовця, і співрозмовника. Перший відзначається тим, наскільки повно і правильно висловив свою думку, другий – тим, наскільки адекватно сприйняв її. У першому і в другому разі виникає можливість подбати про підвищення культури мислення і мовлення як мовця, так і його співрозмовника, що надасть діалогу між ними належної змістовності й конструктивності. Як процеси розвитку мови загалом пов'язуються з формуванням народної самосвідомості (за О. Потєбнею), так і розвиток культури мовлення конкретної людини можемо уявити невідривним від якості її мислення. В такому разі мислительно-мовленнєва діяльність людини буде запорукою формування культурної особистості, здатної перетворювати на краще не лише себе, а й довкілля.

Діалог як форма мовлення переходить у теперішніх умовах на вищий рівень спілкування, що спонукає до мислення та осмислення змісту й характеру процесів дійсності, а також визначення особистісного ставлення до предмета розуміння. Він передбачає найширші зв'язки не лише між людьми, а й між народами та епохами, між ідеями та цінностями, втратами і надбаннями, розумом та вірою, добром і злом. Тоді й розвиток

суспільства, як і всього людства буде спиратися на цю множину духовних пошуків, що надаватиме поступу необхідної потужності й визначатиме нехвибний напрям її застосування. Людська особистість за цих умов стає активним суб'єктом пізнання і перетворення дійсності, який прагне до самопізнання та саморозвитку, визначає зміст і характер свого життя і саме тому відповідальний за наслідки власної діяльності. Саме так якість суспільства стане множиною зусиль кожного, а кожен громадянин – творцем його майбутнього.

Висновки і пропозиції. Отже, як відомо, мова, мовлення і комунікація визнаються вченими як основні модуси мови. Мовлення служить основною формою мислення і надійним засобом комунікації, що робить їх основними ознаками людської сутності й забезпечує входження людини в соціум. Людиноцентрична парадигма мовлення і мислення зумовлює формування мовно-мислительної особистості, здатної до самовизначення та пізнання об'єктивної дійсності. Зв'язок мислення і мовлення є основою не тільки для широких комунікацій, а й активної пізнавально-творчої діяльності учасників спілкування. Парадигма слова і думки актуалізується в умовах гуманізації суспільних відносин, що сприяє толерантності та взаємопорозумінню між людьми і народами. Важливим є розвиток не тільки окремих якостей мовця, його риторичної майстерності чи конкретних форм мислення, скільки становлення повноцінного суб'єкта ясного мислення, виразного мовлення і продуктивної діяльності. Слово, яке виступає необхідним комунікатором, виявляє при цьому потужний енергетичний потенціал, забезпечуючи належний вплив на іншу людину чи суспільство загалом. Таким чином, ми вважаємо, що у наведеному дослідженні також обумовлена думка, що людиноцентрична парадигма мовлення і мислення зумовлює цілісне формування мовно-мислительної особистості, здатної до пізнання і перетворення об'єктивної дійсності та самовизначення в ній.

Список літератури:

1. Бацевич Ф.С. Філософія мови: Історія лінгвофілософських учень : підручник. Київ : ВЦ «Академія», 2008. 240 с.
2. Будянський В.І., Будянський Д.В. Мистецтво слова : навч. посібник. Суми : Вид-во «Корпункт», 2001. 196 с.
3. Зязюн І.А. Технологізація освіти як історична неперервність. *Неперервна професійна освіта : теорія і практика*. 2001. Вип. 1. С. 73–85.
4. Калиновский С. Из «Философского курса...». Антология педагогической мысли Украинской ССР / сост. Н.П. Калениченко. Москва : Педагогика, 1988. С. 123–127.
5. Ткачук О.М. Наратологічний словник. Тернопіль : Астон, 2002. 173 с.
6. Хамітов Н., Гармаш Л., Крилова С. Історія філософії: проблема людини та її меж / під ред. Н. Хамітова : навч. посіб. Київ : Наукова думка, 2000. 273 с.
7. Юркевич П.Д. Идея // Философские произведения // сост. и подг. текста А.И. Абрамова и И.В. Борисовой. Вступ. ст. и прим. А.И. Абрамова. Москва : Изд-во «Правда», 1990. 672 с.

References:

1. Batsevych, F.S. (2008). *Filosofia movy: Istoriia lnhvofilosofskykh uchen: pidruchnyk* [Philosophy of Language: a History of Linguistic and Philosophical Disciples: a textbook]. Kyiv : VTS «Akademiia», 240 p.
2. Budianskyi, V.I., & Budianskyi, D.V. (2001). *Mystetstvo slova: navch. posibnyk* [Art of the word: teach. manual]. Sumy : Vyd-vo «Korpunkt», 196 p.
3. Ziazun, I.A. (2001). *Tekhnolohizatsiia osvity yak istorychna neperervnist* [Technologizing of education as a historical continuity]. *Neperervna profesiina osvita : teoriia i praktyka*, vyp. 1, pp. 73–85.
4. Kalynovskiy, S., sost. N.P. Kalenychenko (1988). *Iz «Fylosofskoho kursa...»*. *Antolohyia pedahohycheskoi mysl'i Ukrainskoi SSR* [From the "Philosophical Course...". Anthology of pedagogical thought of the Ukrainian SSR]. Moscow : Pedahohyka, pp. 123–127.
5. Tkachuk, O.M. (2002). *Naratolohichni slovnyk* [Narratological dictionary]. Ternopil : Aston, 173 p.
6. Khamitov, N., Harmash, L., Krylova, S., pid red. N. Khamitova (2000). *Istoriia filosofii: problema liudyny ta yii mezh : navch. posib* [History of philosophy: the problem of man and his limits]. Kyiv: Naukova dumka, 273 p.
7. Iurkevych, P.D., sost. i podh. teksta. Abramova A.I. i Borysovoi Y.V. Vstup. st. y prym. Abramova A.Y. (1990). *Ideia* [Idea]. *Fylosofskie proizvedeniia* [Philosophical Works]. Moscow: Izd-vo «Pravda», 672 p.